

อภิธานิยธรรม : สันติภาพสู่สังคมไทย

APARIHANIYADHAMMA : THE PEACE TOTHAISOCIETY

พระครูปลัดไพฑูรย์ เมธิโก (มหานุญ)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

ในยุคของการแข่งขันภายใต้กระแสทุนนิยม และความมั่งคั่งพร้อมทางด้านวัตถุ กลับมีปัญหาเรียกร้องหาไมตรีจิตมิตรภาพ และเรียกหาสันติ พระพุทธศาสนาเป็นความหวังที่จะนำพาวิถีอารยธรรมไปสู่การพัฒนาสันติภาพ ตามหลักอภิธานิยธรรม ผลในทางปฏิบัติผู้ที่กำลังโหยหาสันติภาพต้องยอมรับในความแตกต่างระหว่างบุคคลที่เป็นอัตวิสัยแล้วปรับเปลี่ยนไปตามภาวะวิสัย

คำสำคัญ : อภิธานิยธรรม สันติภาพ

ABSTRACT

In the age of competition under capitalism. And equipped the wealth of material. Have to a problem call for a friendship. Calling peace Buddhism is a way hopes to bring civilization to the development of peace an APARIHANIYADHAMMA. In pragmatic those who are yearning peace must accept the difference between a person a subjective and then modify the objective.

Keywords : APARIHANIYADHAMMA, Peace

บทนำ

ความจริงของธรรมชาติ ที่เป็นสิ่งที่ไม่อาจขัดแย้งหรือเปลี่ยนแปลงได้ รวมถึงวิธีการแสวงหาความจริงนั้นๆ ซึ่งในศาสนาสาทุก มองว่าทุกศาสนานั้นมีแก่นคิด และเป้าหมายปลายทางเป็นสิ่งเดียวกันว่า นิพพานของศาสนาพุทธ พระเยซูของศาสนาคริสต์ และพระอัลเลาะห์ของศาสนาอิสลาม นั้นเป็นความจริงอันเดียวกัน และมีเป้าหมายคือความสุขอันเป็นนันตกาลเหมือนกัน อีกทั้งเราทั้งหลายยังอยู่ในโลกซึ่งเป็นบ้านหลังเดียวกัน จึงไม่มีเหตุอันใดที่เราจะต้องมาทะเลาะกันเหมือนดังทุกวันนี้ (อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา, 2545) สังคมไทยในปัจจุบันกำลังประสบปัญหาทางการเมืองที่เป็นชนวนเหตุของความขัดแย้งอันนำมาสู่ความแตกแยกทางการเมือง ลุกลามไปสู่การแบ่งกลุ่มแบ่งชนชั้นพักพวก สาเหตุประการหนึ่งที่สำคัญที่นำมาซึ่งความขัดแย้งที่เป็นปฏิปักษ์กับสันติภาพโดยสิ้นเชิง คือ ทศนคติที่แตกต่างกันในแต่ละบุคคลที่เป็นผู้นำ ผู้ปกครอง นักวิชาการ หรือนักทฤษฎี ด้านการนิยามความหมายหรือคำจำกัดความของ

คำว่า “สันติภาพ” ที่แตกต่างกันตามองค์ความรู้ของแต่ละคน
ฉะนั้นจึงมีประเด็นว่า เมื่อสันติภาพอันเป็นผลสัมฤทธิ์ที่คาดหวังไว้ในอนาคตแตกต่างกัน แนวทาง
ในการเดินทางสู่สันติภาพย่อมต้องแตกต่างกันเป็นปกติวิสัย จึงเป็นข้อสังเกตประการหนึ่งว่า สันติภาพ
จะเกิดขึ้นได้อย่างไรเมื่อทศนะ แนวคิดอันเป็นรากฐานแห่งสันติภาพนั้นแตกต่างกันในแต่ละบุคคลมี
ลักษณะเป็นอัตวิสัยแปรผันเปลี่ยนแปลงตามบุคคล มิได้ยึดภาวะวิสัยเป็นที่ตั้งแห่งผลประโยชน์ส่วน
รวม หากกรณีเป็นเช่นนี้คำว่า “สันติภาพ” ที่พยายามค้นหาหรือไฝหาก็คงไม่ต่างจากทฤษฎีทั่วไปที่นิยาม
อย่างไรเพราะ แต่นำไปสร้างความจริงตามที่นิยามไม่ได้ เราในฐานะประชาชนพลเมืองไทยจะอย่างไร
ให้ “สันติภาพ” เกิดขึ้นได้จริง เพื่อความผาสุกของสังคมไทย

การแปลกแยกเป็นฝักเป็นฝ่าย แม้จะมีความเห็นต่างกันของแต่ละฝ่าย ซึ่งต่างก็มีเหตุผลทางความ
คิดที่ต่างกัน แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า เหตุผลที่ต่างกันของอีกฝ่ายไม่เพียงพอที่จะรับฟังได้ ซึ่งทั้งสองฝ่าย
ต่างก็พยายามหาเหตุผลที่ดีของแต่ละฝ่ายมาสนับสนุนคำพูดให้ดูมีน้ำหนัก เพื่อให้อีกฝ่ายยอมรับในความ
คิดของตน และสามารถที่จะอยู่ร่วมกันได้โดยไม่เกิดข้อขัดแย้งที่รุนแรง การนำหลักอภิธานิยธรรมทาง
พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าเข้ามาใช้เป็นแนวทางร่วมยุคสมัย น่าจะเป็นวิธีการเพื่อหาทางออกที่ดี
ในสังคมไทยที่มีสถาบันหลักคือศาสนา นำมาใช้เป็นตัวช่วยในการแก้ปัญหาต่างๆ ของสังคมไทยให้เกิด
สันติสุข ลดปัญหาข้อขัดแย้งไม่แบ่งเขาแบ่งเรา ให้เกิดความรักสามัคคี

ความหมายของสันติภาพ

สันติภาพ (Peace) ภาษาอังกฤษ, (Paix) ภาษาฝรั่งเศส, (Pace) ภาษาอิตาลี, (Paz) ภาษาโปรตุเกส
และภาษาสเปน ซึ่งคำเหล่านี้ทั้งหมดล้วนมาจากรากศัพท์ภาษาละตินว่า “Pax” หรือ “Paics” โดยตาม
ความเห็นของนักประวัติศาสตร์คำว่า Pax ถือกำเนิดขึ้นในจักรวรรดิโรมัน คำๆ นี้หมายถึง ช่วงเวลาที่ไม่มี
สงครามหรือสงครามกลางเมือง กล่าวคือ เป็นภาวะของความสงบเรียบร้อย

สันติภาพ สามารถเรียกได้ว่าเป็นสภาวะแห่งความสันติหรือไม่มีการโต้เถียงอย่างรุนแรงกันเกิด
ขึ้น “สันติภาพ” ใช้อธิบายการยุติแห่งความขัดแย้งอย่างใช้ความรุนแรง สันติภาพอาจหมายถึงสถานะ
แห่งความเงียบหรือความสุข สันติภาพสามารถนำมาใช้อธิบายความสัมพันธ์ของผู้คนที่มีความเคารพ
ความยุติธรรมและความหวังดี สันติภาพอาจจะอธิบายการปลดปล่อย ความเงียบ ความเข้าใจในสันติภาพ
สามารถนำมาใช้ในผู้คนๆ ใดคนหนึ่งได้เช่นเดียวกัน ในกรณีที่มีผู้หนึ่งไม่ขัดแย้งกับจิตใจของตนเองแต่
อย่างไร โดยคำว่า “สันติภาพ” จึงหมายถึง การพัฒนา ถ้าพิจารณาตามความหมายนี้แล้วสันติภาพหมายถึง
การจัดความยุติธรรม และความเหลื่อมล้ำของ ระดับชั้นทางสังคมและเศรษฐกิจ การขจัดความอิจฉา
ริษยา และการไม่ไว้ว่างใจ รวมถึงความเย่อหยิ่งซึ่งเป็นการโฆษณาชวนเชื่อเท่านั้น สิ่งเหล่านี้จัดว่าเป็น
ภาวะคุกคามต่อสันติภาพทั้งสิ้น จึงนับว่าเป็นเรื่องสำคัญอย่างมากที่นานาชาติจะได้จัดหา บังคับทางสังคม
ที่จำเป็น เช่น อาหาร การศึกษา การดูแลสุขภาพ และการจ้างงาน ซึ่งมีอยู่พร้อมในประเทศที่พัฒนาแล้ว
แต่กลับขาดแคลนในประเทศที่กำลังพัฒนา โดยการให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ลี้ภัยสงคราม และผู้อพยพที่
ยากจน (บีชีอับคาร์ลอส ฟิลิป ซีเมเนส เบโล, 2547) ความสงบสุขไม่มีความทุกข์ เป็นสิ่งที่ตรงกันข้าม
กับคำว่า “วิกฤตการณ์” ที่หมายถึง ความโกลาหลวุ่นวาย ระเบิดระส่ำ ระดัง เดือดร้อน ผิดปกติ ไม่มีความสงบ
(พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ), 2531) ซึ่งมีความหมายแตกต่างกันไปหลายความหมาย บาง

คนใช้คำว่า สันติภาพ ในความหมายว่าเป็น สันติภาวะ คือ ภาวะที่สงบภาวะที่ไม่มี ความรุนแรง เช่น ไม่มี สงคราม ไม่มีการต่อสู้ฆ่าฟันหรือเบียดเบียนกัน บางคนใช้คำว่า สันติภาพ ในความหมายของแนวทางแห่ง สันติวิธี คือ วิธีการที่ไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาหรือดำเนินการใดๆ (รุ่งธรรม ศุจิธรรมรักษ์, 2541) ในทัศนะของผู้เขียน สันติภาพ หมายถึง สภาวะอันสันติปราศจากการโต้แย้งที่รุนแรง อาจกล่าวได้ว่า เป็น ภาวะที่สงบสุข ซึ่งสันติภาพนั้นสามารถแบ่งออกได้ 2 ประการ คือ ประการแรก สันติภาพภายในตนเอง หมายถึง ความสุขสงบภายในจิตใจของบุคคลที่ต้องอาศัยสมาธิ และปัญญา ประการที่สอง สันติภาพ ภายนอก หมายถึง ความสัมพันธ์ของผู้คนที่มีความเคารพ ความยุติธรรมและความหวังดี สันติภาพอาจ จะอธิบายการปลดปล่อย ความเจ็บ ความเข้าใจในสันติภาพสามารถนำมาใช้ในผู้คน คนใดคนหนึ่งได้ เช่นเดียวกัน ในกรณีทีผู้หนึ่งไม่ขัดแย้งกับจิตใจของตนเองแต่อย่างใด แต่อย่างไรก็ดี สันติภาพไม่ใช่สิ่งที่ แน่นอนตายตัวเสมอไป เนื่องจากสันติภาพในบริบทที่ต่างกันย่อมไม่เหมือนกันขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อม เช่น ภูมิภาค วัฒนธรรม และศาสนา เป็นต้น

แนวคิดเกี่ยวกับหลักอปริหานิยธรรม

เป็นรูปแบบที่พระพุทธเจ้าได้สอบถามกับพระอานนท์เกี่ยวกับ “หลักการอปริหานิยธรรม” ที่ทำให้ สังคมของชาววัชชี หรือหลักการที่ร้อยรัดให้ชาววัชชีสามารถอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เพราะหลักการนี้ หมายถึงหลักการที่ทำให้องค์กรหรือสังคมไม่เผชิญหน้ากับความเสื่อม หากกลุ่มคนต่างๆ พากันประพฤติ และปฏิบัติร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ เพราะเป็นหลักการที่จะทำให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างสมัครสมานสามัคคี ประองดองระหว่างกันและกัน (ปณัชญา ลีลายุทธ, 2556) สิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงสามัคคีธรรมในอปริหา นิยธรรม (ที.ม. (บาลี) 10/136/69-70 และที.ม. (ไทย) 10/136/82-83) ในแง่มุมนี้ของพระองค์มุ่งเน้นที่จะ ย้ำเตือนทั้งวัสสการพราหมณ์ และประชาชนในแคว้นวัชชีให้ตระหนักถึงคุณค่า และความสำคัญของอ ปริหานิยธรรมว่าเป็นหลักการที่จะนำไปสู่สันติสุขแก่มนุษย์ และสังคมที่อาศัยอยู่ร่วมกันได้อย่างไร แม้ นักคิดบางท่านอาจจะตีความว่า สื่อสารของพระพุทธเจ้าในลักษณะดังกล่าวได้เปิดช่องทางให้วัสสการพ ราหมณ์ได้โอกาส และเห็นช่องทางที่จะยึดเมืองวัชชีตามความต้องการของพระเจ้าอชาตศัตรูก็ตาม แต่ หากมองในอีกมุมหนึ่งจะพบว่า พระพุทธเจ้าพยายามจะสื่อสารให้เห็นถึงความสำคัญของสามัคคีธรรม ตามแนวของ อปริหานิยธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระองค์ได้อาศัยตัวอย่างของชาววัชชีที่ปฏิบัติตาม ครรลองของอปริหานิยธรรมให้พระสงฆ์ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของพระองค์ได้ปฏิบัติตนตามแนวของ อปริหานิยธรรมเช่นเดียวกันอปริหานิยธรรม จึงหมายถึง ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม ธรรมที่ทำให้ ไม่เสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว มี 7 อย่าง ที่ตรัสสำหรับภิกษุ (ภิกษุอปริหานิยธรรม) จะยกมา แสดงหมวดหนึ่ง (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2546)

1. หมั่นประชุมกันเนื่องนิคย
2. เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุมก็พร้อมเพรียงกันเลิก และพร้อมเพรียงช่วย กันทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำ
3. ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่บัญญัติขึ้น ไม่ถอนสิ่งที่พระองค์บัญญัติไว้แล้ว สมาทานศึกษาอยู่ ในสิกขาบทตามที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้

4. ศึกษาล่าช้า เป็นผู้ใหญ่ เป็นประธานในสงฆ์ เคารพนับถือศึกษาล่าช้า เชื่อฟังถ้อยคำของท่าน
5. ไม่ลู่อำนาจแก่ความอยากที่เกิดขึ้น
6. ยินดีในเสนาสนะป่า
7. ตั้งใจอยู่ว่า เพื่อนิกขุสามเณรซึ่งเป็นผู้มีศีล ซึ่งยังไม่มาสู่อาวาส ขอให้มา ที่มาแล้วขอให้อยู่เป็นสุข

อภิธานิยธรรมจึงเป็นธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความไม่เสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญอย่างเดียว ส่งเสริมความเป็นประชาธิปไตยในหมู่มนุษย์ เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้รู้จักประยุกต์ใช้ธรรมะในทางการเมืองการปกครอง เพื่อให้เกิดคุณประโยชน์ และเกิดความสามัคคีในสังคมสืบไป

การปกครองทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายอาณาจักร หรือฝ่ายศาสนจักร หากมีคุณธรรม 7 ข้อ ที่ชื่อว่า อภิธานิยธรรม แล้ว ก็จะมีแต่ความเจริญ มีความสามัคคี เป็นปึกแผ่นแน่นหนา ศัตรูไม่สามารถทำลายได้ ถ้าเราจะส่งเสริมให้ระบอบประชาธิปไตยมั่นคง เกิดเป็นคุณประโยชน์ใหญ่หลวงต่อชาติบ้านเมือง ควรพร้อมเพรียงกันยึดแนวหลักอภิธานิยธรรม 7 ประการ หากสามารถปฏิบัติได้โดยพร้อมเพรียงกันแล้ว การเมืองจะกลายเป็นการเมืองบริสุทธิ์ แก้ปัญหาของชาติได้สำเร็จ เป็นแบบอย่างการเมืองดีเด่นที่โลกจะชื่นชมยินดีมาก อภิธานิยธรรม 7 ประการ ประกอบด้วย (1) หมั่นประชุมกันเป็นประจำ เพราะการประชุมกันบ่อยๆ เป็นการระดมมันสมอง รวมความสามารถที่ทุกคนมี นำมาแก้ไขปรับปรุงข้อบกพร่อง ส่งเสริมพัฒนาหมู่คณะให้มีความเจริญในด้านต่างๆ (2) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม และพร้อมเพรียงกันปฏิบัติกิจของหมู่คณะ มีความรับผิดชอบร่วมกัน ดำเนินไปอย่างพร้อมเพรียง และเมื่อถึงตอนทำงานก็ต้องทำงานของส่วนรวมให้ดี (3) ปฏิบัติตามกฎหมายข้อบังคับ ทุกคนที่เป็นสมาชิกของสังคมจะต้องถือระเบียบข้อบังคับเพื่อปฏิบัติอย่างเสมอภาคกัน และเป็นเหตุส่งเสริมให้การปกครองการบริหารเกิดผลดี มีประสิทธิภาพ (4) เคารพนับถือผู้ใหญ่ เชื่อฟังคำสอนของท่าน ความเป็นผู้ใหญ่กับความเป็นผู้น้อยเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก เพราะการปกครอง การบริหาร จำเป็นต้องมีผู้นำ และผู้ตาม มีหน้าที่ปกครอง หน้าที่สั่งการ เป็นต้น เป็นเรื่องที่ยุใหญ่หรือผู้นำจำเป็นต้องปฏิบัติ (5) ไม่ลู่อำนาจความอยาก ความเห็นแก่ตัว ถ้าใครปฏิบัติได้ดั่งนี้ย่อมทำให้สังคมมีระเบียบวินัยดีขึ้น สามารถดำรงรักษาสິงที่มีคุณค่าของสังคมไว้ได้ยิ่งขึ้น จะไม่ก่อให้เกิดความสูญเสียด้านเศรษฐกิจและการปกครอง เป็นต้น (6) รักสันติภาพ ชัดเกลาคใจอยู่เสมอ แสดงถึงความเป็นผู้มีนินิสัยดี พร้อมทั้งจะปฏิบัติดีโดยไม่ประมาท การที่สมาชิกของสังคมเป็นคนดี ย่อมเป็นเกียรติ เป็นศักดิ์ศรี เป็นเครื่องยืนยันความบริสุทธิ์ใจในการปฏิบัติภารกิจได้ดี และ (7) ตั้งใจสนับสนุนคนดี ปกป้องคนดี ส่งเสริมคนดี เลือคนดีมีความสามารถเข้ามาเป็นกำลังพัฒนาหมู่คณะของตน คุณธรรมแต่ละข้อ เป็นเหตุให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะ ส่งเสริมคุณภาพในการบริหารปกครอง และทำให้เกิดความสุขความเจริญในหลายๆ ด้าน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ความพร้อมเพรียงของหมู่คณะทำให้เกิดความสุข” ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความเจริญอย่างเดียว ไม่นำไปสู่ความเสื่อมเลย พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในมหาปริณิพพานสูตร แบ่งออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือราชอภิธานิยธรรมหรือวัชชี อภิธานิยธรรม ซึ่งตรัสไว้สำหรับกษัตริย์แห่งแคว้นวัชชีซึ่งปกครองกันแบบสามัคคีธรรม และกฤษฎอภิธานิยธรรม ซึ่งตรัสไว้สำหรับภิกษุธรรมสำคัญ 2 หมวดนี้ ตรัสเนื่องจากทรงปรารถนาพระคำริชของพระเจ้าอชาตศัตรู กษัตริย์ผู้ครองแคว้นมคธ

จะทำสงครามกับแคว้นวัชชี ได้ทรงส่งวัสสการพราหมณ์มาเฝ้าพระพุทธเจ้า ขณะประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ เพื่อขอทราบความเห็นของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับการทำสงครามกับแคว้นวัชชี ขณะที่วัสสการพราหมณ์เฝ้าอยู่นั้น พระพุทธเจ้าตรัสถามพระอานนทว่า พวกเจ้าวัชชียังปฏิบัติตามอปริหานิยธรรมที่พระองค์ทรงแสดงไว้แก่พวกเจ้าวัชชี ที่สารันททเจดีย์ เขตกรุงเวสาลีอยู่หรือไม่ พระอานนทกราบทูลว่า พวกเจ้าวัชชียังปฏิบัติตามอยู่ จึงตรัสว่า พวกเจ้าวัชชีจะมีความเจริญอย่างเดียวเท่านั้น ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเขายังปฏิบัติตามอปริหานิยธรรม 7 ประการนั้น (พระเมธีรัตนดิลก (จรรยา ชินวิโส), 2542) วัชชีอปริหานิยธรรม นั้น มี 7 ประการคือ (1) ประชุมกันเป็นประจำ ประชุมกันบ่อยครั้ง (2) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม และพร้อมเพรียงกันทำหน้าที่ของชาววัชชี (3) ไม่บัญญัติสิ่งที่มีบัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้แล้ว ถือปฏิบัติตามวัชชีธรรมที่วางไว้เดิม (4) สักการะ เคารพ นับถือ บูชา เจ้าวัชชี ผู้สูงวัย และเชื่อถ้อยคำของท่านเหล่านั้นว่า ควรรับฟัง (5) ไม่ข่มเหง นุศคร่า ชนใจ กุลสตรี หรือ กุลกุมารี เอามาสมสู่ตามอำเภอใจ (6) สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจดีย์(คือปูชนียวัตถุปูชนียสถานและอนุสาวรีย์ฯ)ในแคว้นวัชชีไม่ละเลยปล่อยให้การบูชาที่ถูกต้องที่เคยทำ ต่อเจดีย์เหล่านั้นเสื่อมสิ้นไป และ (7) ให้ความอารักขา ค้ำครอง ป้องกัน พระอรหันต์ทั้งหลาย ด้วยความมุ่งหวังให้พระอรหันต์ที่ยังไม่มา ให้มาสู่แคว้นของตน

วัสสการพราหมณ์ ได้ฟังก็เห็นว่า เป็นจริงตามที่พระพุทธเจ้าตรัส และกราบทูลว่า หากพวกเจ้าวัชชีปฏิบัติตามวัชชีธรรมเหล่านี้ แม้เพียงข้อเดียว ก็ไม่จำเป็นต้องปฏิบัติครบทั้ง ๗ ข้อ ก็ไม่เสื่อม มีแต่ความเจริญถาวรแล้ว พระเจ้าอชาตศัตรู ไม่ควรทำสงครามกับแคว้นวัชชี แต่ควรทำไมตรีทางการทูต หรือทำลายความสามัคคีของพวกวัชชีเสียก่อน แล้วก็ทูลลากลับ

ส่วนภิกขุอปริหานิยธรรม มี 6 หมวดพระพุทธเจ้ารับสั่งให้พระอานนทเรียกประชุมพระภิกษุที่พักอยู่ในกรุงราชคฤห์ให้มาประชุมแล้ว ตรัสตามลำดับ สรุปได้ดังต่อไปนี้

หมวดที่ 1 มี 7 ข้อ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุพึงหวังได้ว่าจะเจริญโดยถ่ายเดียวหาความเสื่อมมิได้ หากปฏิบัติตาม (1) หมั่นประชุมกันเสมอ ๆ (2) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจของสงฆ์ (3) ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้ามิได้ทรงบัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว ถือปฏิบัติตามสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว (4) สักการะ เคารพ นับถือ บูชา ภิกษุผู้เป็นเถระ รัตตัญญู บวชมานาน เป็นสังฆปริณายก และถ้อยคำของท่านเหล่านั้นว่าเป็นสิ่งควรรับฟัง (5) ไม่ตกอยู่ในอำนาจของคณา (6) ยินดีในเสนาสนะป่า และ (7) ตั้งสติไว้ในใจว่า เพื่อนพรหมจรรย์ผู้มีศีลงามซึ่งยังไม่มาขอให้มา ที่มาแล้วขอให้อยู่ผาสุก

หมวดที่ 2 มี 7 ข้อ สรุปคือ (1) ไม่มัวหมกมุ่น ยินดี ขวนขวายอยู่แต่กับงาน (จนลืมสมณธรรม) (2) ไม่มัวหมกมุ่น ยินดี ขวนขวายอยู่แต่กับการพูดคุย (3) ไม่มัวเพลิดเพลิน ยินดี ขวนขวายอยู่แต่เรื่องการนอนหลับ (4) ไม่มัวหมกมุ่น ยินดี ขวนขวายอยู่แต่กับเรื่องความคลุกคลีด้วยหมู่คณะ (5) ไม่เป็นผู้ปรารถนาเลวทราม ไม่ตกอยู่ในอำนาจความใฝ่ต่ำ (6) ไม่คบหามิตรชั่ว สหายชั่ว เพื่อนชั่วและ (7) ไม่หยุดพักเพียรเสียเพียงเพราะบรรลुकุณวิเศษเบื้องต้น

หมวดที่ 3 มี 7 ข้อ สรุปคือ (1) มีศรัทธา (2) มีhiri (3) มีโอตตปปะ (4) เป็นพหูสูต (5) ปรารถนาความ

เพียร (6) มีสติตั้งมั่น และ (7) มีปัญญา

หมวดที่ 4 มี 7 ข้อ ได้แก่ โภชณงค์ 7 ประการ คือ (1) สติ (สติสัมโพชณงค์) ความระลึกได้ สำนึก พร้อมอยู่ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับเรื่อง (2) รัชมวิริยะ (รัชมวิริยสัมโพชณงค์) ความเพียรธรรม ความสอดคล้อง สืบค้นธรรม (3) วิริยะ (วิริยสัมโพชณงค์) ความเพียร (4) ปิติ (ปิติสัมโพชณงค์) ความอิ่มใจ (5) ปัสสัทธิ (ปัสสัทธिसัมโพชณงค์) ความสงบกายใจ (6) สมาริ (สมาริสัมโพชณงค์) ความมีใจตั้งมั่น จิตแน่วในอารมณ์ และ (7) อุเบกขา (อุเบกขาสัมโพชณงค์) ความมีใจเป็นกลาง เพราะเห็นตามเป็นจริง

หมวดที่ 5 มี 7 ข้อ ได้แก่ (1) อนิจจสัญญา (กำหนดความไม่เที่ยงแห่งสังขาร) (2) อนัตตสัญญา (กำหนดความไม่มีตนแห่งธรรมทั้งปวง) (3) อสุภสัญญา (กำหนดความไม่งามแห่งกาย) (4) อาทีนวสัญญา (กำหนดความทุกข์โทษของร่างกายที่ต้องเจ็บไข้ได้ป่วย) (5) ปหานสัญญา (กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปกรรมทั้งหลาย) (6) วิราคสัญญา (กำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต) และ (7) นิโรธสัญญา (กำหนดหมายนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต)

หมวดที่ 6 คือ สาราณียธรรม 6 ได้แก่ (1) ตั้งเมตตาภาวกรรม ในเพื่อนพรหมจารีทั้งต่อหน้าและลับหลัง (2) ตั้งเมตตาจารกรรมในเพื่อนพรหมจารีทั้งต่อหน้าและลับหลัง (3) ตั้งเมตตาตามโนกรรมในเพื่อนพรหมจารีทั้งต่อหน้าและลับหลัง (4) แบ่งปันลาภที่ได้มาโดยถูกต้อง โดยที่สุดแม้อาหารบิณฑบาตแก่เพื่อนพรหมจารีผู้มีศีลทั้งหลาย (5) มีศีลสมบูรณ์ ไม่ถูกค้นหาและทักท้วงครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิเสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งต่อหน้าและลับหลัง และ (6) มีอริยทักท้วงเสมอกันกับเพื่อนพรหมจารี ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

ในทัศนะของผู้เขียน อปริหานิยธรรม 7 หมายถึง ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความไม่เสื่อม 7 ประการ ผู้ปฏิบัติธรรมนี้จะ เป็นไปเพื่อความเจริญทั้งฝ่ายบ้านเมืองและฝ่ายสงฆ์ ดังนี้

1. ฝ่ายบ้านเมือง

1.1 หมั่นประชุมกันเนื่องนิจ การอยู่ร่วมกัน การทำงานร่วมกันของคนในสังคมจะต้องมีการพบปะ ประชุมปรึกษาหารือกันสม่ำเสมอ เพื่อแก้ไขปัญหา และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ยอมรับในเหตุผลที่ถูกต้องที่เป็นประโยชน์ เพื่อความเข้าใจที่ดีต่อกันของทุกคนในสังคมซึ่งความเจริญไม่เกิดความเสื่อมในทุกกรณี เช่น ในครอบครัว พ่อ แม่ ลูก มีอะไรพูดกันปรึกษากัน ลูกก็จะอบอุ่น ปัญหา ลูกไปติดยาเสพติด ก็จะไม่เกิดขึ้น ในสถานที่ทำงาน หัวหน้ามีการประชุมปรึกษากับผู้ร่วมงานทุกครั้งที่งานก็จะราบรื่น หากมีข้อผิดพลาดทุกคนก็จะยอมรับในสิ่งที่เกิดขึ้น

1.2 พร้อมเพรียงกันประชุม เลิกประชุม และกระทำกิจที่ควรทำ เพื่อให้เกิดความยุติธรรม เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของหมู่คนที่อยู่ร่วมกัน ไม่กินแหนงแคลงใจกันจะทำงานอะไรก็สำเร็จได้ เช่น ในครอบครัวมีอะไรปรึกษากันก็ต้องอยู่พร้อมๆ กัน เพื่อทุกคนจะได้ยอมรับในสิ่งที่กำลังไปด้วยความเต็มใจ

1.3 ไม่บัญญัติสิ่งที่ยังไม่ได้บัญญัติ และไม่เลิกสิ่งที่ยังบัญญัติไว้แล้ว เช่น บ้านเมืองจะสงบสุขได้ ทุกคนจะต้องบัญญัติและไม่ล้มเลิก ระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ ของคณะและสังคมตามความพอใจของตนหรือของกลุ่มโดยไม่คำนึงถึงความถูกต้องตัวอย่าง เช่น นักเรียนจะต้องแต่งเครื่องแบบของโรงเรียน

เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยจะแต่งกายตามใจตนเองไม่ได้

1.4 เคารพนับถือผู้ใหญ่การเคารพ และรับฟังคำสั่งสอนของผู้ใหญ่ถือว่าเป็นสิ่งที่ดีเพราะผู้ใหญ่เกิดก่อน ผ่านประสบการณ์มามากกว่า ประกอบกับการอยู่ร่วมกันในสังคมต้องมีผู้นำ ถ้าเราให้การเคารพ และเชื่อฟังผู้นำ สังคมก็จะไม่วุ่นวาย เช่น ถ้าลูกเชื่อฟัง พ่อ แม่ ก็จะเป็นคนดีได้เพราะไม่มีพ่อแม่คนไหนอยากให้ลูกตนเองเป็นคนชั่ว

1.5 ไม่ข่มเหงล่วงเกินสตรี สตรีถือว่าเป็นเพศแม่ เป็นเพศที่อ่อนแอ บุรุษควรให้เกียรติให้การยกย่อง ปกป้องไม่ให้ใครละเมิดสิทธิหรือข่มเหงรังแก ถ้าสังคมใดๆ ผู้หญิงถูกขูดคร่ำข่มขืน มาก ๆ ความเสื่อมก็จะเกิดกับสังคมนั้น

1.6 สักการะเคารพเจดีย์ หมายถึงการให้ความเคารพ และปกป้องรักษาปูชนียสถานที่สำคัญในศาสนา เพื่อจะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของกลุ่มคนในหมู่คณะที่อยู่ร่วมกันและระลึกถึงกัน เช่น การเคารพพระปฐมเจดีย์

1.7 ให้การอารักขา ค้ำครอง อันชอบธรรมแก่พระอรหันต์ คือการค้ำครองบรรพชิต ซึ่งเป็นผู้สืบทอดพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ตลอดไป เช่น การทำบุญด้วยปัจจัย ๔ เป็นต้น

2. ฝ่ายพระสงฆ์

2.1 หมั่นประชุมกันเนื่องนิത്യ ในกิจของสงฆ์ที่ต้องทำร่วมกันไม่ว่าเรื่องเล็กหรือใหญ่ เช่น การทำอุโบสถสังฆกรรม

2.2 พร้อมเพรียงกันประชุม เลิกประชุมและทำกิจที่สงฆ์ต้องทำการประชุมถือว่าเป็นกิจที่สงฆ์ต้องทำร่วมกัน แต่การที่จะให้สงฆ์ทุกรูปยอมรับซึ่งกันและกัน เพื่อความสามัคคีก็ต้องอาศัยความพร้อมเพรียงกันทุก ๆ ครั้ง เช่น การทำพิธีกรรมในงานมงคลนิยมใช้พระสงฆ์ 9 รูป ก็ต้องมาพร้อมกันจึงจะทำพิธีกรรมได้

2.3 ไม่บัญญัติในสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงบัญญัติ ไม่ล้มเลิกสิ่งที่พระองค์บัญญัติไว้ ถือว่าสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้ เปรียบเสมือนรัฐธรรมนูญที่พระสงฆ์จะต้องปฏิบัติตาม

2.4 เคารพนับถือ และรับฟังถ้อยคำของภิกษุผู้ใหญ่ ในการปกครองของพระสงฆ์จะให้อำนาจแก่ผู้ที่มีความสามารถตามบรรดาศักดิ์ เช่น ภิกษุผู้ใหญ่สังฆมนตรี สังฆปริณายก ภิกษุทุกรูปจะต้องปฏิบัติตามลำดับชั้นเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย

2.5 ไม่ลู่อำนาจแก่ความอยากที่เกิดขึ้น เพราะพระสงฆ์ตัดแล้วซึ่งกิเลสตัณหา ความอยากมีอยากได้จะต้องไม่เกิดขึ้นจึงจะเป็นที่ยกย่องของคนทั่วไป

2.6 ยินดีในเสนาสนะอันควร คือพระสงฆ์ต้องมีชีวิตเรียบง่ายมุ่งแสวงหาธรรมเพื่อเผยแผ่ไว้ให้กับผู้อื่น

2.7 ตั้งใจอยู่ว่า เพื่อนภิกษุสามเณรเป็นผู้มีศีล ซึ่งยังไม่มาสู่อาวาสขอให้มา ที่มาแล้วขอให้อยู่เป็นสุข คือพระสงฆ์ต้องใจกว้างยินดีต้อนรับสมาชิกใหม่และมีความปรารถนาดีต่อสมาชิกเก่า เพื่อสังคมสงฆ์จะได้ไม่เกิดความเสื่อม

การประยุกต์บริหารนิยธรรมเพื่อสันติภาพผู้สังคมนไทย

หลักการบริหารนิยธรรมนั้น สามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการสร้างสันติภาพที่เรียกว่า “สันติวิธี” ในสังคมไทยได้ใน 2 องค์การคือ องค์การทางสงฆ์ และองค์การทางบ้านเมือง โดยเฉพาะสังคมไทยเป็นสังคมเชิงพุทธที่มีลักษณะถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ผู้เขียนจึงอธิบายการประยุกต์ อปฺริหานิยธรรมเพื่อสันติภาพผู้สังคมนไทยทั้ง 2 องค์การ ดังต่อไปนี้

1. การประยุกต์บริหารนิยธรรมในองค์การทางบ้านเมืองเพื่อสันติภาพผู้สังคมนไทย การปกครองบ้านเมืองที่ดี การบริหารประเทศชาติที่ดี การดำเนินกิจการด้านสังคมที่ดี หรือการจัดการในครอบครัวที่ดี ควรต้องยึดถือภาวะวิสัยเป็นที่ตั้งในการกำหนดนโยบาย หรือการดำเนินการตามนโยบาย ก็เป็นธรรมคาถาที่ต้องกระเทบสิทธิขององค์กร หรือกลุ่มบุคคลหนึ่งบุคคลใด เพราะเป็นการกำหนดนโยบายในเชิงกว้าง เพื่อความเจริญของชาติบ้านเมือง ซึ่งเป็นที่มาของความขัดแย้งทั้งในด้านผลประโยชน์ และผลเสียจากการนั้น การที่จะแก้ไขความขัดแย้งดังกล่าว หากทั้งสองฝ่ายนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้แก่หลักการบริหารนิยธรรม กล่าวคือ หมั่นประชุมกันเนืองนิจ เพื่อหาแนวทางแก้ไข ทั้งสองฝ่ายพร้อมเพรียงกันประชุม เลิกประชุม ไม่บัญญัติสิ่งที่ยังไม่ได้บัญญัติและไม่เลิกสิ่งที่ยังบัญญัติไว้แล้ว ไม่ยกเลิกกระบวนการ หรือ กฎเกณฑ์เพื่อตนเอง เคารพนับถือผู้ใหญ่การเคารพ และรับฟังคำสั่งสอนของผู้ใหญ่ถือว่าเป็นสิ่งที่ดี คือ การเคารพในกตติกาสังคม, ไม่ข่มเหงล่วงเกิน และปกป้องไม่ให้ใครละเมิดสิทธิหรือข่มเหงรังแก สักการะ เคารพเจติย์ หมายถึงการให้ความเคารพ และปกป้องรักษาปูชนียสถานที่สำคัญในศาสนา เพื่อจะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของกลุ่มคนในหมู่คณะที่อยู่ร่วมกัน ให้การอารักขา ค้ำครอง อันชอบธรรมแก่พระอรหันต์ คือการคุ้มครองบรรพชิต ซึ่งเป็นผู้สืบทอดพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ตลอดไป คือ การเสียดสรวุ้จักการให้ หากผู้ปกครอง ผู้บริหาร หรือผู้นำองค์กร นำหลักธรรมดังกล่าวนี้ไปประยุกต์ใช้โดยบูรณาการเข้ากับการบริหารบ้านเมือง ย่อมเป็นการนำมาซึ่งสันติภาพในสังคมโดยแท้

2. การประยุกต์บริหารนิยธรรมในองค์การทางบ้านเมืองเพื่อสันติภาพผู้สังคมนไทย ในด้านการบริหารกิจการคณะสงฆ์ ก็ควรต้องยึดถือบริหารนิยธรรมในที่นี้ก็คือ ภิกขุอธินยธรรม ในการดำเนินการด้านต่างๆ ในกิจการทางพระพุทธศาสนา หากมีข้อขัดแย้ง หรือผลกระทบใดในระหว่างหมู่สงฆ์ด้วยกันเอง หรือคณะสงฆ์กับบุคคลภายนอก การแก้ไขก็ทำได้โดยนำหลักภิกขุอธินยธรรมมาปรับใช้ กล่าวคือ หมั่นประชุมกันเนืองนิตย ในกิจของสงฆ์ที่ต้องทำร่วมกันไม่ว่าเรื่องเล็กหรือใหญ่ พร้อมเพรียงกันประชุม เลิกประชุม และทำกิจที่สงฆ์ต้องทำการประชุมถือว่าเป็นกิจที่สงฆ์ต้องทำร่วมกัน แต่การที่จะให้สงฆ์ทุกรูปยอมรับซึ่งกันและกัน เพื่อความสามัคคีก็จะต้องอาศัยความพร้อมเพรียงกันทุกๆ ครั้ง ไม่บัญญัติในสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงบัญญัติ ไม่ล้มเลิกสิ่งที่พระองค์บัญญัติไว้ ถือว่าสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้ เปรียบเสมือนรัฐธรรมนูญที่พระสงฆ์จะต้องปฏิบัติตาม เคารพนับถือและรับฟัง ถ้อยคำของภิกษุผู้ใหญ่ ในการปกครองของพระสงฆ์จะให้อำนาจแก่ผู้ที่มีความสามารถตามบรรดาศักดิ์ ไม่ลู่อานาจแก่ความอยากที่เกิดขึ้น เพราะพระสงฆ์ตัดแล้วซึ่งกิเลสตัณหา ความอยากมีอยากได้จะต้องไม่เกิดขึ้น จึงจะเป็นที่ยกย่องของคนทั่วไป ยินดีในเสนาสนะอันควร คือพระสงฆ์ต้องมีชีวิตเรียบง่าย มุ่งแสวงหาธรรมเพื่อเผยแผ่ให้กับผู้อื่น ตั้งใจอยู่ว่า เพื่อนภิกษุสามเณร เป็นผู้มึศีล ซึ่งยังไม่มาสู่อาวาสขอ

ให้มา ที่มาแล้วขอให้อยู่เป็นสุข คือ พระสงฆ์ต้องใจกว้างยินดีต้อนรับสมาชิกใหม่ และมีความปรารถนาดี ต่อสมาชิกเก่า เพื่อสังคมสงฆ์จะได้ไม่เกิดความเสื่อม หากเหล่าพระสังฆาธิการและพระสงฆ์ นำหลักธรรม ดังกล่าวนี้อไปประยุกต์ใช้โดยบูรณาการเข้ากับการบริหารกิจการคณะสงฆ์ ย่อมเป็นการนำมาซึ่งสันติภาพ ในคณะสงฆ์โดยแท้

แต่อย่างไรก็ดีหลักอปริหานิยธรรมนั้นต้องนำมาพัฒนาตัวบุคคลเป็นสำคัญ เพราะทั้งหลายทั้งปวง ตัวบุคคลนั่นเองที่เป็นเครื่องมือ กลไกสำคัญในการขับเคลื่อนให้ได้มาเพื่อสันติภาพ ฉะนั้นในการพัฒนา ตัวบุคคลจึงต้องอาศัยหลักสังคหวัตถุ คือ ธรรมที่สำคัญที่หล่อหลอมให้พุทธศาสนิกชนเป็นคนรักสันติ รัก อิศระเสรี มีนิสัยโอบอ้อมอารี มีเมตตากรุณาต่อกัน สังคหวัตถุ 4 หมายถึงหลัก ธรรมสำหรับสงเคราะห์ หรือเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของคนในสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ได้แก่ (1) ทานคือ การให้ แบ่งปัน เสียสละ เพื่อแผ่ (2) ปิยวาจา คือ การกล่าววาจาสุภาพ อ่อนหวาน (3) อัคคจริยา คือ การกระทำ ตนให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น (4) สมานัตตตา คือ การวางตัวเหมาะสม เสมอต้น เสมอปลาย ซึ่งการที่มนุษย์หรือบุคคลในสังคมมาอยู่ร่วมกันเป็นสังคมสามารถปฏิบัติตามกฎเกณฑ์การอยู่ร่วมกัน ในรูปของกฎระเบียบหรือกฎหมาย และมีคุณธรรมจริยธรรมในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การมีส่วนร่วม กิจกรรมต่าง ๆ ของสังคม เช่น การมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเมืองการปกครอง การมีส่วนร่วมในการ คຸ້ມກອງສິຫິມູນຸຍະຊນ ແລະການປຸກປັດຕິພາບ ອຸປະກອນ ແລະສັງຄົມຊຸດຊຸດຂອງການຢູ່ຮ່ວມກັນຕາມຫຼັກ ພຣະພຸດທະສາດຈະຮັບຮຽນສາມາດຢູ່ຮ່ວມກັນຢ່າງສັນຕິສຸຂ ສັງຄົມໄທຍເປັນສັງຄົມທີ່ປະຊາຊນ ມີເສຣີພາໃນການເລືອກນັບຖືສາສນາຄຳສອນທາງສາສນາເປັນຫຼັກຮຽນທີ່ໃຊ້ໃນການດຳຣຽງຊີວິດ ຊ່ວຍພັດຕະ ສັງຄົມໃຫ້ສາມາດຢູ່ຮ່ວມກັນຢ່າງສັນຕິສຸຂ ມີຄວາມປອດຄັບ ເພາະທຸກຄຳສອນມີຈຸດມຸ່ງເມາຍເດີຍວ່າກັນຄື ດ້ອງການໃຫ້ທຳຄວາມດີ ລະເວັ້ນຊັ້ ແລະທຳຈິດໃຈໃຫ້ບຣິສຸຫິ ມີເມຕຕາເປັນຫຼັກ ຊ່ວຍເຫຼືອເຄື່ອກູລູກັນ ມີຄວາມ ອດທນ ອດຄຸ້ນ ການມີສັມມາຄວາະ ຮັກກັນລັ້ນຟື້ນື່ງ ທຳໃຫ້ຜູ້ນັບຖືສາສນາເປັນມິດທີ່ດີຕໍ່ກັນ ດ້ອງມີຄຳນຶ່ງ ດຶ່ງເຊື້ອຊາດີ ກໍ່ໃຫ້ເກີດສັນຕິສຸຂຕໍ່ສັງຄົມແລະຕໍ່ໂລກ

บทสรุป

การขจัดปัญหาความขัดแย้งในบ้านเมือง หรือในคณะสงฆ์นั้นเป็นสิ่งที่ดำเนินการโดยควบคู่กัน ไปจะอย่างไรก็ตามอย่างหนึ่งไม่ได้ เพราะสันติภาพนั้นจะต้องขึ้น โดยภราดรภาพเสมอกันทั้งประเทศจะมี สันติภาพในกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมิได้ หากเป็นเช่นนี้จึงไม่ใช่สันติภาพโดยแท้ ซึ่งหนึ่งในการแก้ปัญหาคความ ขัดแย้งคือ การหันหน้าเข้าหากัน สันทนากัน ร่วมกันหาแนวทางร่วมกันในการแก้ไขปัญหาภายใต้กรอบ อันเป็นกติกาของสังคม ซึ่งการกระทำดังกล่าวที่แท้จริงแล้วก็คือ หลักการอันเป็นเนื้อหาสาระของอปริหา นิยธรรมนั่นเอง อาจกล่าวได้ว่าในทุกๆที่ ที่มีความขัดแย้งให้นำเอาหลักอปริหานิยธรรมมาประยุกต์รวม กับหลักสังคหวัตถุ 4 แล้วบูรณาการกับความขัดแย้งดังกล่าวก็จะเกิดแนวทางการแก้ปัญหาโดยการเจรจาที่ ปราศจากการใช้กำลัง หรือความรุนแรง เป็นการแก้ปัญหาโดย “สันติวิธี” ที่นำมาซึ่ง “สันติภาพ” โดยแท้

บรรณานุกรม

- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- บีชีอับคาร์ตอส ฟิลิเป ซิเมเนส เบโล. (2547). **ปาฐกถาเรื่อง การศึกษาเพื่อสันติภาพ**. ดร. เจนจิต กิติกิจ ชำรง, ผศ. ดร. เคิร์ก เพอร์สัน. และ อาจารย์จรูญญา เทพพรบัญชากิจ. ผู้แปล. เชียงใหม่ : บัณฑิตวิทยาลัยและการศึกษานานาชาติ: มหาวิทยาลัยพายัพ.
- ปณัษฐา ลีลายุทธ. (2546). “พระพุทธศาสนากับการสื่อสารทางการเมืองเพื่อสันติของพลเมือง”. **วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ : การศึกษากับการเป็นพลเมืองโลก: มุมมองพระพุทธศาสนา**. ปีที่ 9 ฉบับพิเศษ เนื่องในโอกาสเฉลิมฉลองวันวิสาขบูชา วันสำคัญสากลของโลกประจำปี.
- พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ). (2531). **สันติภาพของโลก : คำบรรยายประจำวันเสาร์ ภาคอาสาฬหบูชาของ พุทธทาสภิกขุ**. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2546). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระเมธีรัตนติก (จรรยา ชินวโร). (2542). **เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- รุ่งธรรม ศุจิธรรมรักษ์. (2541). “สันติศึกษากับสันติภาพ”. **เอกสารการสอนชุดวิชาสันติศึกษา**. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา (ดร.). (2554). **สนทนาสันติภาพ (Open Forum) “สันติภาพผู้ด้นกล้าเยาวชน”**. ครั้งที่ 2 ในหัวข้อ “ศาสนาเพื่อสันติภาพผู้เยาวชน”, วันจันทร์ที่ 7 มีนาคม 2554 เวลา 09.00-11.30 น. ณ ห้องประชุมอาคารยูซีเอฟ ชั้น 4 ห้วมหาก บางกะปิ กรุงเทพฯ.